

БӨЛІМ: ЖАЛПЫ РУБРИКА

Кавказ халықтарының Қазақстан территориясына депортациялануы

ЖАРИЯЛАНДЫ
22.05.2023СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/139302/>

Кавказ халықтарының Қазақстан территориясына депортациялануы

Аңдатпа. Мақалада жиырмамыншы жылдардың бірінші жартысында Отан тарихындағы ең күрделі және даулы беттердің бірі-халықтарды Қазақстанға депортациялаудың ашылуы және 1940 жылдары Кавказ халықтарын Қазақстанға депортациялау тарихы туралы мағлұмат талқыланады. Бұл қуғын-сүргін жылдарында зардап шеккендердің арасында жеке адамдар ғана емес, сонымен бірге бұрынғы Одақтың бүкіл халықтары, олардың арасында Кавказ халықтары да болды. Жұмыста халықтарды Қазақстанға депортациялау және оларды кейіннен оңалту процестеріне қатысты бірқатар проблемалық тұстары бар мұрағат материалдарының құндылығына ерекше назар аударылды. Шешуді талап ететін мәселелердің негізгі шеңбері анықталды.

Түйін сөздер: депортация , Кавказ , қуғын –сүргін , халық , территория .

Аннотация. В статье обсуждается одна из самых сложных и противоречивых страниц в истории Отечества в первой половине двадцатых годов-открытие депортации народов в Казахстан и история депортации народов Кавказа в Казахстан в 1940-х годах .Среди тех, кто пострадал в годы этих репрессий, были не только отдельные люди, но и целые народы бывшего Союза, среди которых были народы Кавказа. Особое внимание в работе уделено ценности архивных материалов, имеющих ряд проблемных моментов, касающихся процессов депортации народов в Казахстан и их последующей реабилитации. Определен основной круг проблем, требующих решения.

Ключевые слова: депортация, Кавказ , репрессии , население, территория .

Annotation. Annotation. The article discusses one of the most difficult and controversial pages in the history of the motherland in the first half of the Twenties-the discovery of the deportation of peoples to Kazakhstan and information about the history of the deportation of Caucasian peoples to Kazakhstan in the 1940s .Among the victims during these years of repression were not only individuals, but also entire peoples of the former Union, among them

the peoples of the Caucasus. Particular attention in the work was paid to the value of archival materials containing a number of problematic points related to the processes of deportation of peoples to Kazakhstan and their subsequent rehabilitation. The main range of problems that need to be solved has been identified.

Keywords: deportation , Caucasus , repression , population, territory .

Кіріспе. XX ғасырдың бірінші жартысындағы КСРО халықтарының зорлық-зомбылықпен қоныс аудару тарихын зерттеу отандық тарих ғылымының сұранысқа ие және өзекті тақырыптарының бірі болып табылады. Тақырып бойынша алғашқы маңызды ғылыми зерттеулер 1980 жылдардың ортасынан бастап жариялана бастады. 1990 жылдардың басынан бастап XX ғасырдың бірінші жартысындағы КСРО-дағы қуғын-сүргін саясатына және оның жеке аспектілеріне қатысты көптеген деректі материалдар мен дереккөздер көпшілікке қол жетімді бола бастады. Алайда, бүгінде бұл тақырыпта әлі зерттелмеген фактілер, оқиғалар жеткілікті. Әлі күнге дейін жабық пайдалануда болған мұрағат қорларынан дереккөздер мен құжаттардың елеулі массиві жарияланып, ғылыми айналымға енгізілуі керек.

Тарихи тұрғылықты жерлерінен күштеп шығарылған халықтарды депортациялау және оңалту тақырыбын жан-жақты және терең зерттеу қажеттілігі тек отандық тарихнамада ғана емес шетелдік зерттеулерде де өзекті болып табылады. Себебі бүкіл халықтарға әділетсіз қарым-қатынас фактілері, соның ішінде зорлық-зомбылықпен көшіру халықаралық сипаттағы құбылыстарды білдіреді. Бұл сұрақтарға жауап іздеу барысында XX ғасырдың 40-жылдарында КСРО-ға, атап айтқанда Кавказ халықтарына депортациялауды зерттеу қажеттілігі туындайтыны табиғи нәрсе.

Материалдар мен әдістер: Әдіснамалық негіз Кавказ халықтарын Қазақстанға депортациялаудың тұтас көрінісін жаңғыртуға, оңалтудың негізгі кезеңдерін қадағалауға мүмкіндік беретін жалпы ғылыми және жеке әдістер болды. Пәнаралық тәсілді қолдану нақты тарихи жағдайларды ескере отырып, Кавказ халықтарын депортациялау процесін жан-жақты талдауға, оларға саяси-құқықтық баға беруге мүмкіндік берді. Жүйелік тәсіл әдісі, атап айтқанда, XX ғасырдың екінші жартысы мен XXI ғасырдың басындағы оңалту процесінің кезеңдері мен мазмұнын бөліп көрсетуге мүмкіндік берді. Тарихи-хронологиялық әдіс Кавказ халықтарының жер аудару тарихын хронологиялық ретпен қайта құруға көмектесті. Тарихи-салыстырмалы әдіс күштеп көшіру мен оңалту процесінің нормативтік-құқықтық негізін зерттеуге мүмкіндік берді.

Талдау. Отызыншы жылдардың екінші жартысында көші-қон ағындары күрт күшейе түсті. Бүкіл халықтар Қазақстанға депортациялануға жиі ұшырайтын. Дәл осы уақытта халықтарды мәжбүрлеп көшіру саясаты белсенді түрде тарала бастады. Негізгі критерий этникалық болды.

Тау шешендерінің қолында көптеген атыс қаруы болды. Осыған байланысты тұрақты

бөлімдер соғысқан Кавказ халқын қарусыздандыру бойынша арнайы операциялар жүргізді. Кеңес өкіметінен күрт бас тарту себебінен 1938 жылға дейін шешендер әскер қатарына таңдамалы түрде қабылданды. Тіпті жергілікті полицияға бұл этнос өкілдерін алмауға тырысты. Қару-жарақ тәркіленгеніне қарамастан, 20-40 жылдары шешендер үнемі көтеріліске шықты. ҰОС басталған кезде жұмылдыру Шешенстанда да жүргізілді. Майданда 30 мыңға жуық шешен соғысқан. Олардың көпшілігі батырға айналды. Соғыс кезінде 2,3 мың шешен мен ингуш қаза тапты.

Республиканың аумағы іс жүзінде басып алынбағанын түсіну маңызды. Сондықтан онда тұратын адамдарға сатқындық туралы айту дұрыс емес. Шешендердің күшпен қоныс аударуы Кеңес әскерлері нацистерді республикадан жүздеген шақырым қашықтыққа отбыстырған кезде болды. Осы орайда шешендердің қазақ жеріне қоныс аударуы жазалау актісімен түсіндіріледі.

Шешендерді мәжбүрлеп көшіру туралы шешімді Кеңес Одағы Жоғарғы Кеңесінің Төралқасы қабылдады. Негізгі негіздеме кавказдықтарды жаппай қашу және гитлерлердің жағына өту туралы айыптау болды. Шешендердің Қазақстанға қоныс аударуының тағы бір себебі ықпалды көтерілісшілер ұйымын құру болды.

Бүгінгі таңда КСРО-ҒА жер аудару тарихы туралы айтарлықтай маңызды материал жинақталған, оны гуманитарлық ғылымдардың қазіргі жағдайы тұрғысынан жалпылау және бағалау қажет. Қазіргі тарих ғылымының маңызды міндеттерінің бірі-КСРО халықтарының күштеп қоныс аударуымен және оларды кейіннен оңалтумен байланысты оқиғаларды объективті бағалау.

Зерттелу нәтижелері. XX ғасырдың бірінші жартысында. Кеңес Одағында әртүрлі себептермен миллиондаған адамдар мәжбүрлі көші-қонға ұшырады. Олардың арасында саяси себептермен қуғын-сүргінге ұшырағандар, күйрегендер және ұлттық негізде күштеп шығарылған шаруалар көтерілістерінің қатысушылары және басқалары бар. Бұл адамдардың басым көпшілігі Орта Азия мен Қазақстан республикаларына көшірілді. Халықтарды мәжбүрлеп көші-қонның көріністерінің бірі ретінде депортациялау үшін, біріншіден, көші-қонның әкімшілік сипаты тән болды; екіншіден, адамдар әдеттегі тіршілік ету ортасынан саналы түрде айырылды; үшіншіден, депортацияның жалпы сипаты, бүкіл халық көшіп-қонуға ұшыраған кезде және сонымен бірге ол көбінесе ұлттық автономиядан айырылды.

Ұлы Отан соғысы жылдарында жеті халық депортацияланды: немістер, қарашайлар, қалмақтар, ингуштар, шешендер, балқарлар және Қырым татарлары. Олардың жалпы саны шамамен 2 миллион адамды құрады. оларға қатысты жалпы депортация автономиялардың жойылуымен қатар жүрді. Көріп отырғаныңыздай, бұл халықтардың арасында Кавказдың кейбір халықтары бар.

Ұлы Отан соғысы кезінде Қазақстанда арнайы қоныста 900 мыңнан 1 миллионға дейін

209 мың адам болған. Қазақ КСР НКВД деректері бойынша 1945 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша республикада 815 319 адам (232 593 отбасы) есепте тұрды (корейлерді есептемегенде), оның ішінде шешен-ингуш — 360 405 адам; кабардино- балқарлықтар — 20 288; қарашайлықтар — 40 767 адам, олар Батыс Қазақстан облысын қоспағанда, барлық облыстарға қоныстандырылды.

1953 жылдың 1 қаңтарына қазақстандық тарихшы Ж.Б. Әбілқожиннің есептеуі бойынша Қазақстанда 245 мың шешен, 81 мың ингуш, 36 мың қарашай, 17 мың балқар тұрғыны болған [10; 232].

Депортациялауға арналған Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің қызметкерлері жасаған саяси қуғын-сүргін жөніндегі құжаттар жинағының 3-томында келтірілген архивтік құжаттарды талдау Кавказ халықтарын Қазақстанға күштеп көшіру тарихын зерделеуде жекелеген проблемалық сәттерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Біріншіден, одақтық, республикалық және жергілікті маңызы бар құжаттар бойынша жер аударылған халықтардың сандық көрсеткіштеріндегі сәйкессіздіктерге назар аударылады. Мысал ретінде осы тезисті растайтын шешендер мен ингуштарды Қазақстанға депортациялауға қатысты бірқатар құжаттарды келтіргім келеді.

КСРО НКВД НКВД бастығы М.в. Кузнецовтың КСРО НКВД халық комиссарының орынбасары В. В. Чернышевке 1944 жылғы 21 наурыздағы арнайы қоныс аударушылар шешендер мен ингуштармен эшелондарды қабылдау және түсіру туралы баяндамасында: «Қазақстанда арнайы қоныс аударушылар шешендер мен ингуштармен эшелондарды қабылдау және түсіру аяқталғанын баяндаймын. 1944 жылғы 21 наурыздағы жағдай бойынша Қазақ КСР-не 405 941 адамнан тұратын 147 эшелон келіп, түсірілді.

Көріп отырғаныңыздай, депортацияланған шешендер мен ингуштардың ең көп саны Ақмола, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан және Қарағанды облыстарына қоныстанды. Бұдан әрі құжатта «ҰБТ барлық эшелондарда 1361 адам қайтыс болды немесе 0,27%, 1070 адам ауруханаға жатқызылды» деген деректер келтіріледі. Соңғы мәліметтер Қырғыз КСР-в жер аударылғандардың жағдайын ескерген, сондықтан Қазақстанда жер аударылғандар мен қоныстанғандардың нақты санын анықтаған кезде республикалар бойынша қайтыс болғандар мен ауруханаға жатқызылғандардың нақты санын анықтау қажет, бұл мұрағат материалдарымен жұмыс істеу проблемаларының бірін білдіреді.

Қазақстанға жер аударылған Кавказ халықтары: облыстар бойынша бөлу

Облыстар бойынша	Эшелондар	Жоспар бойынша адамдар	Адамдар іс жүзінде
Ақмола	22	60000	59988
Ақтөбе	7	20000	20337

Алматы	11	29400	30839
Жамбыл	6	19000	16225
Қарағанды	14	36500	38498
Қызылорда	9	25000	26594
Қостанай	17	47400	45768
Солтүстік Қазақстан	14	38200	39021
Павлодар	16	40700	42127
Оңтүстік Қазақстан	8	19800	21037
Шығыс Қазақстан	33500	33383	
Семей	11	31100	32124
Барлығы	147	400600	405941

Осы құжатты күштеп жіберілген шешендер мен ингуштарды қабылдау және қоныстандыру туралы айтылатын республикалық және жергілікті деңгейдегі құжаттармен салыстырған кезде сандық көрсеткіштердегі алшақтық өзіне назар аударады, бұл депортацияланғандардың нақты санын анықтауда белгілі бір қиындықтар туғызады, бұл тегі бойынша тізімдер жасау кезінде ескерілуі керек. Депортацияланған және кейіннен азаматтардың фамилиялық тізімдерімен жұмыс істеу кезінде әр түрлі құжаттарда бір фамилияның әр түрлі жазылуына, туыстық дәрежесін көрсетудегі сәйкессіздіктерге және басқаларға тап болу сирек емес екенін атап өткім келеді, бұл да осы құжаттармен жұмыс істеу проблемасы болып табылады.

Қазақстанға депортацияланған Кавказ этностарының өкілдерінің одақтық және республикалық деңгейдегі құжаттардағы сандық көрсеткіштерінің алшақтығы туралы тезисті негіздеу үшін бірнеше құжаттарды келтіреміз. Мәселен, Қазақстан КП (Б) Павлодар обкомының және Қазақстан КП (б) ОК об — лУНКВД «Павлодар облысында қоныстанған шешендердің, ингуштардың және балқарлардың арнайы қоныс аударушыларының шаруашылық және еңбек құрылысы туралы «баяндамасында:» 1944 жылғы 8 наурыздан 28 наурызға дейін облыс 16 ж.-д. эшелоноты қабылдады жалпы саны 41 780 адам болатын 8 651 отбасы келген арнайы қоныс аударушылар.». Сандық көрсеткіштердегі КСРО НКВД ОСК бастығы М.в. Кузнецовтың КСРО НКВД наркомы В. В. Чернышевтің жоғарыда келтірілген баяндамасынан алынған мәліметтермен сәйкессіздік 347 адамды құрайды (тиісінше 42 127 адам және 41 780 адам). Бұл алшақтықты не түсіндіреді? Балқарлар бөлек жолмен белгіленбеуі мүмкін.

Қазақстан КП (б) Ақтөбе облыстық атқару комитеті мен облыстық комитетінің 1944 жылғы 4 мамырда жасалған «Ақтөбе облысына арнайы қоныс аударушыларды қоныстандыру туралы» Қазақстан КП (б) ОК хатшысы Н.А. Скворцовқа баяндамасында мынадай сандар беріледі: «облысқа барлығы 4 129 отбасы шешен арнайы қоныс аударушылар келді, оның ішінде 20 248 адам., оның ішінде ерлер 3860, әйелдер 3467, 16

жасқа дейінгі балалар 10 944 және 16 жастан 18 жасқа дейінгі жасөспірімдер-1977 адам» [23; 356]. Мұнда алшақтық 89 адамды құрайды. Баяндамада Кавказдан жер аударылған халықтарды қоныстандыру туралы одақтық маңызы бар құжатта шешендер мен ингуштар туралы айтылғанына назар аударылады. Сұрақ туындайды: «мүмкін бұл 89 адам ингуш этносының өкілдері шығар?» Мұрағаттық құжаттарды зерделеу барысында мұндай мәселелер көп.

Қызылорда облысы комиссиясының Қазақстан КП (б) ОК хатшысы Н. А. Скворцовқа 1944 жылғы 30 сәуірдегі жағдай бойынша Солтүстік Кавказдан арнайы қоныс аударушыларды шаруашылық орналастыру және еңбекпен пайдалану туралы баяндамасынан: «Қызылорда облысында шешендер мен ингуштардың барлығы 6 191 отбасы, 26 924 адам бар.» [23; 359]. Көрсеткіштен алшақтық 330 адамды құрайды. Қызылорда облысына келген шешендер мен ингуштардың 26 924 арнайы қоныс аударушылары туралы деректер Қазақстан КП (б) ОК және ҚазССР ХКК уәкілі И. Ступиннің, Қазақстан КП (б) ОК хатшысы Ж. Шаяхметовтың және ҚазССР ХКК төрағасының орынбасары А. Заговельевтің «еңбекті тексеру нәтижелері туралы» баяндамасында да кездеседі арнайы қоныс аударушылардың құрылғылары». Бұл жинақтағы Кавказдың жер аударылған халықтары бойынша сандық көрсеткіштерді есептеу жүйесі туралы түсініктемелер кездесетін жалғыз құжат. Атап айтқанда, онда барлық есептеулердің негізі олардың бастапқы күйі екендігі атап өтілген. Шешендер мен ингуштарды қабылдаған сәттен бастап олардың жалпы саны өлім-жітімнен 1121 адамға азайғанына назар аудара отырып, жазба авторлары бұл деректерді азайту жағына қарай түзету қажеттілігін атап өтті. Арнайы қоныс аударушылардың өлімінің себептері: іш сүзегі-24%, сарқылу – 15 %, жұқпалы емес аурулар — 55 %, Кәрілік-6 %. Өлім-жітімнің ең көп саны балалар мен қарттарға тиесілі: балалар 46%, ересектер 16%, қарттар 38% [11; 381].

Жамбыл облысы комиссиясының Қазақстан КП (б) ОК хатшысы Н.А. Скворцовқа Солтүстік Кавказдан арнайы қоныс аударушыларды қоныстандыру және жұмысқа орналастыру туралы баяндамасы: «Жамбыл облысына 1943 жылдың аяғында және 1944 жылдың наурызында Солтүстік Кавказдан 11 594 арнайы қоныс аударушылар отбасы келіп, ғалам келді. Ұлттық белгі бойынша келген контингент былайша бөлінеді: қарашай — 6 097 отбасы, 19 999 адам; шешендер — 4 161 отбасы, 17 106 адам; балқарағайлар — 1 329 отбасы, 5 324 адам; ингуштар-7 отбасы, 27 адам» [23; 363]. Жамбыл облысында 17 133 адам — Шешен және ингуш этностарының өкілдері-ғалам болғаны белгілі болды, Жоғарыда келтірілген құжатта біз 16 225 адам туралы айтып отырмыз.

Бұл деректерді басқа авторлардың сандық көрсеткіштерімен салыстыру, оларды мұрағаттық құжаттардың деректерімен салыстыру, әдетте, кейде айтарлықтай айырмашылықтар бар екенін көрсетеді, бұл депортацияның, атап айтқанда, Кавказ халықтарының және олардың Қазақстан аймақтары бойынша қоныстануының толық дәл

бейнесін қалпына келтірудегі маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Толық көлемде және мүмкін болса, депортациялаудың реабилитацияланбаған құрбандарын барынша объективті түрде оңалту үшін депортацияланғандардың ұлттық белгісі бойынша бөле отырып, фамилиялық, атаулы тізімдерін жасау қажет. Мұнда мұрағаттық құжаттармен жұмыс істеудің маңыздылығы бірінші орынға шығады, олардың көпшілігі бүгінгі күнге дейін жабық қорларда сақталады.

Мұндай құжаттардың едәуір бөлігі Қарағанды облысының мемлекеттік мұрағатында (бұдан әрі — ГАКО) қалдырылды. Осы құжаттарды зерделеу және олардың негізінде депортацияланған және Ре азаматтардың тізімдерін қалпына келтіру, оларды құпиясыздандыру және ашық қорларға беру — Қазақстан Республикасының Президенті Қ. — ж. Тоқаевтың 2021 жылғы Жарлығымен құрылған саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақталмаған оңалту жөніндегі республикалық комиссия қызметінің маңызды міндеттерінің бірі.

Жүйелеудің болмауына байланысты 1990-2000 жылдары ақталған Қазақстан азаматтарының толық тізімін жасау да проблемалы болып табылады. Бұл туралы, атап айтқанда, «ЦПСИИ мұрағаттық ақпарат бөлімінде оңалтуды ресімдеу бойынша атқарылған жұмыстар туралы қысқаша анықтамада»: «оңалту мәселелері бойынша жүгінгендер арасында гректер, армяндар, украиндар, шешендер (құжатта. — Автор.), ингуши, болгарлар және басқа да көптеген ұлттар нақты сандарды беру мүмкін емес, өйткені мұндай статистика жүргізілмеген, олардың арасында қанша ерлер мен әйелдер бар екендігі туралы деректер жоқ » [12; 84].

Көптеген оңалту құжаттарында оңалту туралы өтінішпен жүгінген адамның репрессияға ұшырағандардың қай тобына жататыны туралы нұсқаулық жоқ, бұл депортацияланған және Ре адамдардың тізімін жасау жұмысын қиындатады.

1993 жылғы 14 сәуірде қабылданған және 1993 жылғы 1 шілдеде күшіне енген «жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарын оңалту туралы» Қазақстан Республикасы Заңының іске асырылуын бақылаған прокурорлық тексерулер барысында Заң қолданысқа енгізілген кезде оңалтуды ресімдеу тетіктері толық пысықталмағаны анықталды. Мәселен, мысалы, Заңның 2-бабына сәйкес, саяси қуғын-сүргіннен зардап шеккендер ата-аналарымен бірге бас бостандығынан айыру орындарында болған Саяси қуғын-сүргін құрбандарының балалары деп танылды. Алайда, оңалту құжаттары ата-анасымен бірге келген балаларға ғана берілді. Көшіп кеткеннен кейін туған балаларға ата-аналары қоныстанған жерлерде оңалтудан бас тартылды [13; 211.]. Осыған байланысты туындайтын сұрақ: «бүгін осы ережені қайта қарап, ата-аналары қоныстанған жерлерде дүниеге келгендерді оңалту мүмкіндігі туралы ойлану керек пе?» бұл да проблемалы.

Қорытынды. Осылайша, 1940 жылдары Кавказ халықтарын Қазақстанға депортациялау тарихы және олардың кейінгі оңалтуы бүгінгі күні ғалымдар тарапынан елеулі зерттеу күш-жігерін талап етеді, өйткені онда теориялық және практикалық сипаттағы проблемалар бар. Біздің ойымызша, практикалық міндеттерді шешу, атап айтқанда, депортацияға ұшыраған әр түрлі этностардың представителері өкілдерінің толық тізімін жасаумен және соның салдарынан мемлекеттік комиссия жұмысының нәтижесінде болуы тиіс адамдарды фамилиясымен анықтаумен байланысты; депортацияланғандарды өңірлер бойынша нақты сандық бөлу бойынша мәселелер қалады; депортацияланғандарды бейімдеу мәселелері жеткілікті зерттелмеген халықтардың жаңа өмір сүру жағдайларына, сондай-ақ оларды оңалтуға және бұрынғы тұрғылықты жерлеріне оралуға байланысты практикалық мәселелер. Теориялық міндеттерге КСРО-да жаппай депортациялаудың себептерін, соның ішінде Кавказ халықтарын депортациялауды, Кеңес мемлекетінің репрессиялық саясатының осы құрамдас бөлігінің ерекшеліктерін зерттеу қажеттілігі; осы тақырыпты зерттеудің әдіснамалық тәсілдерін әзірлеу; ХХ ғасырдың бірінші жартысында КСРО халықтарын депортациялау процесіне дейінгі және онымен бірге болған оқиғаларды объективті бағалау жатады.; әрбір нақты этносты оңалту мәселелерін зерттеу.

Әдебиеттер тізімі

1. Некрич А. Наказанные народы / А. Некрич. — Нью-Йорк, 1978. — 350 с.
2. Каппелер А. Россия — многонациональная империя: Возникновение. История. Распад / А. Каппелер. — М.: Прогресс-Традиция: Традиция, 2000. — 342 с.
3. Критчлоу Дж. Репрессированные народы Советского Союза: Наследие сталинских депортаций. Отчет Хельсинкской группы по правам человека. Хельсинкская группа по правам человека. [Электронный ресурс] / Дж. Критчлоу. — Режим доступа: <https://lib.memo.ru/book/10624>.
4. Сабанчиев Х.-М.А. Депортация, жизнь в ссылке и реабилитация балкарского народа (1940-е–начало XXI в.): авто- реф. дис д- ра ист. наук. Спец. 07.00.02 – «Отечественная история» / Х.-М.А. Сабанчиев. — Ростов н / Д., 2007 — 56 с.
5. Земсков В.Н. Заключение, ссыльнопоселенцы, ссыльные и высланные / В.Н. Земсков // История СССР. — 1991. — № 5. — С. 32–36; Земсков В.Н. К вопросу о репатриации советских граждан. 1944–1951 гг. / В.Н. Земсков // История СССР. — 1990. — № 4. — С. 85–89; Бугай Н.Ф. Правда о депортации чеченского и ингушского народов / Н.Ф. Бугай // Вопросы истории. — 1990. — № 7. — С. 33; Бугай Н.Ф. Депортация народов в СССР: история и современность / Н.Ф. Бугай // Конфедерация репрессированных народов РФ 1990–1992. — М., 1993. — С.

- 250-255; Полян П. Не по своей воле.... История и география принудительных миграций в СССР. — М., 2001. — 321 с.; Полян П. Операция «Чечевица»: депортация вайнахов в марте 1944 года / П. Полян // Звезда. — 2007. — № 3. — С. 167-174.
6. Бугай Н.Ф.Л. Берия — И. Сталину: Согласно Вашему указанию ... / Н.Ф. Бугай— М.: Изд-во «АИРО-XX», 1995. — 319 с.
7. Арапиев М.А. Выселение чеченского и ингушского народов: развитие, решение и последствия проблемы (1940-е — 1950-е гг.): автореф. дис канд. ист. наук. Спец. 07.00.02 - «Отечественная история» / М.А. Арапиев.— Пятигорск, 2006.— 28 с. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://www.dissercat.com/content/vyselenie-chechenskogo-i-ingushskogo-narodov-razvitie-reshenie-i-posledstviya-problemy-1940>; Муртазалиев В.Ю. Конституционно-правовая реабилитация репрессированных народов Северного Кавказа: автореф. дис канд. юрид. наук. Спец. 12.00.02 - «Конституционное право; муниципальное право» / В.Ю. Муртазалиев. — Махачкала 2005. — 32 с. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://www.dissercat.com/content/konstitutsionno-pravovaya-reabilitatsiya-repressirovannykh-narodov-severnogo-kavkaza>; Чомаев К.И. Наказанный народ / К.И. Чомаев. — Грозный, 1993. — 255 с.; Жабоев М.Н. Репрессированные народы: история и современность / М.Н. Жабоев. — Нальчик, 1994. — 230 с.; Шабаев Д.В. Правда о выселении балкарцев / Д.В. Шабаев. — Нальчик: Эльбрус, 1994. — 255 с.; Шаманов И.М. Наказаны по национальному признаку / И.М. Шаманов. — Черкесск, 1999. — 190 с.; Шахбиев З. Судьба чечено-ингушского народа / З. Шахбиев. — М.: Россия молодая, 1996. — 479 с.
8. Козыбаев М.К. История и современность / М.К. Козыбаев. — Алма-Ата: Ғылым, 1991. — 203 с.; Козыбаев
9. М.К. Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски / М.К. Козыбаев. — Алматы: Ғылым, 2000. — 184 с.; Козыбаев М.К., Алдажуманов К.С. Тоталитарный социализм: реальность и последствия / М.К. Козыбаев, К.С. Алдажуманов. — Алматы: Фонд «XXI век», 1997. — 186 с.
10. Алдажуманов К.С. Депортация народов — преступление тоталитарного режима / К.С. Алдажуманов, Е.К. Алдажуманов. — Алматы: Фонд «XXI век», 1997. — 243 с.; Кульбаев Т. Депортация / Т. Кульбаев, А. Хегай. — Алматы, 2001. — 267 с.; Қойгельдиев М. Тарих тағылымы не дейді? / М. Қойгельдиев, Т. Омарбеков. — Алматы: Ана тілі, 1993. — 208 б.; Омарбеков Т. Зобалаң / Т. Омарбеков. — Алматы: Санат, 1994. — 189 б.; Калыбекова М.Ч. История депортированных народов Казахстана (1937-1956 гг.) / М.Ч. Калыбекова.— Алматы, 2008. — 188 с.; Кыдыралина
11. Ж.У. Спецпереселенцы и трудармейцы в Западном Казахстане (1937-1956 гг.):

- дис. ... канд. ист. наук. Спец. 07.00.02 – Отечественная история. / Кыдыралина Жанна Уркинбаевна. — Алматы, 2000. — 185 с.; Табулденов А.Н. Депортации народов и эвакуация населения в Северный Казахстан (1937–1956 годы) / А.Н. Табулденов. — Костанай: Костанайская академия МВД РК им. Ш. Кабылбаева, 2015. — 192 с.
12. Абылхожин Ж.Б. Очерки социально-экономической истории Казахстана. XX век / Ж.Б. Абылхожин. — Алматы: Университет «Туран», 1997. — 360 с.
 13. Абдукаримова Д.Ю. Из истории депортаций. Казахстан. 1939–1945 гг.: сб. док. / Д.Ю. Абдукаримова. — Алматы: LEM, 2019. — 708 с.
 14. ГАКО. — Ф. 205. — Оп. 6. — Д. 1384. — Св. 30.
 15. ГАКО. — Ф. 205. — Оп. 6. — Д. 1257.
 16. Алиева С. Так это было / С. Алиева. — М.: НПО «Инсан», 1993.
 17. Алдажуманов К.С. «Теплушки» гнали в Казахстан / К.С. Алдажуманов // Казахстанская правда. — 1996. — 20 февр.
 18. Калыбекова М.Ч. История депортированных народов Казахстана (1937–1956 гг.) / М.Ч. Калыбекова. — Алматы, 2008. — 188 с.
 19. К выселению чеченцев и ингушей были привлечены также до 7 тыс. дагестанцев, 3 тыс. осетин из колхозного и совхозного актива районов Дагестана и Северной Осетии, прилегающих к Чечено-Ингушетии, а также сельские активисты из числа русских в тех районах, где имелось русское население // Экспресс. — 1990. — 21 февр.
 20. Сталинские депортации. 1928–1953; под общ. ред. акад. А.Н. Яковлева; сост. Н.Л. Поболь, П.М. Полян. — М.: МФД; Материк, 2005. — 904 с.
 21. Депортация народов в Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=805954>.
 22. Аккиева С.И. Депортации народов Северного Кавказа в 1940-е годы как фактор диаспоризации и модернизации [Электронный ресурс] / С.И. Аккиева, И.М. Сампиев. — Режим доступа: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=11581>.
 23. Наказанные народы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://e-history.kz/ru/news/show/5022/©e-history.kz>.
 24. Хегай А.Ю. О некоторых проблемах социально-правовой защиты депортированных национальных меньшинств / А.Ю. Хегай // Современное осмысление уроков репрессий 1930–1950-х гг. в Казахстане и проблемы защиты прав человека: материалы «круглого стола». — Алматы: OST–XXI век, 2006. — С. 36–41.
 25. Ведомости Съезда народных депутатов и Верховного Совета СССР. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://vedomosti.sssr.su>.

26. Закон РСФСР от 26 апреля 1991 г. N 1107-І «О реабилитации репрессированных народов» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://base.garant.ru/10200365/>.

Фамилия автора: Байбукашева А.О

Әл -Фараби атындағы ҚазҰУ

PhD қауымдастырылған профессор:Құмғанбаев Ж.Ж.

Жыл : 2023

Қала : Алматы

Категория- Санат: Тарих

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.